

Əhmədov M.Z.

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

m_axmedov@mail.ru**QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQ ƏSASINDA ELEKTRİK ENERJİSİ İSTEHSALININ
PROQNOZLAŞDIRILMASI**

Elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması probleminin həlli üçün invariant qeyri-səlis zaman sıraları modeli və qeyri-səlis implikasiyalar istifadə olunmaqla təklif olunan metodda alınan proqnoz dəqiqliyi müasir dövrün tələblərinə cavab vermir. Eyni zamanda proqnoz nəticələrinin alınması və qeyri-səlis münasibətlər matrisinin formalaşdırılması üçün istifadə olunan qeyri-səlis implikasiyalar ilə bağlı aparılan əməliyyatlarda da müəkkəb hesablamalardan istifadə olunur. Məqalədə qeyri-səlis zaman sıraları əsasında universal çoxluğun müxtəlif sayda bərabər uzunluqlu intervallara bölünməsi ilə elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması probleminin həlli üçün sadə hesabi əməliyyatlar istifadə olunmaqla daha dəqiq proqnoz nəticələri almağa imkan verən yeni üsul təklif olunur. Təklif olunan üsulda proqnoz nəticələrinin hesablanması asanlaşdırılan ortalaşdırılmış fərqlər metodundan istifadə olunur. Xronoloji verilənlərin bərabər uzunluğa malik müxtəlif saylı intervallara düşməsi ilə təyin olunan bu üsul həm universal çoxluğun bölgüsünün, həm də bununla bağlı linqvistik termlərin optimal sayının tapılmasının əsaslandırılması məqsədilə də istifadə oluna bilər. Təklif edilmiş üsul istifadə olunmaqla elektrik enerjisi istehsalının proqnoz nəticələri hesablanaraq, bu üsulun tətbiqinin səmərəliliyi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: qeyri-səlis çoxluqlar, qeyri-səlis zaman sıraları, orta kvadratik xəta, orta proqnozlaşdırma xətası.

Giriş

Mütəxəssislərə yaxşı məlumdur ki, əgər gələcəklə bağlı müəyyən şübhə və tərəddüdlər varsa, onda proqnozlaşdırma prosesinin həyata keçirilməsi aktual və zəruridir. Proqnozlaşdırma prosesi gələcək üçün nəzərdə tutulan proqnoz nəticələrinin əldə olunması məqsədilə həyata keçirilir. Xronoloji verilənlər və istifadə olunan iqtisadi göstəricilər dəqiq proqnoz nəticələrinin əldə olunması məqsədilə diqqətlə yoxlanılır və təhlil olunur. Ümumiyyətlə, proqnozlaşdırma prosesi ilə bağlı zaman sıralarının seçilməsinin 2 səbəbi qeyd olunur. Birincisi, real həyatda, o cümlədən, iqtisadi, biznes və maliyyə sahələrində mövcud olan verilənlərin çox böyük qismi zaman sıraları şəklində formalaşdırılaraq təqdim olunur. İkincisi, zaman sıraları verilənlərinin qiymətləndirilməsi asandır, həm də zaman sıralarının proqnozlaşdırılmasının qiymətləndirilməsi üçün çoxlu sayda müxtəlif texnologiyalar işlənib hazırlanmışdır. Bu texnologiyalardan biri də L.Zadənin qeyri-səlis məntiq və qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsinə əsaslanan qeyri-səlis zaman sıralarının tətbiqi ilə proqnozlaşdırma adlanır. 1993-cü ildə ABŞ-da Alabama Universitetinin professorları Q.Song və B.Chissom tərəfindən əsası qoyulan qeyri-səlis zaman sıraları nəzəriyyəsi hədləri verbal sözlər və ya müəyyən bir linqvistik dəyişənin qiymətləri, linqvistik termlər olan zaman sıralarının proqnozlaşdırılması məqsədilə təklif olunmuşdur. Ötən 30 ilə yaxın bir dövr ərzində dünyanın müxtəlif ölkələrinin alimləri qeyri-səlis zaman sıraları nəzəriyyəsinə əsaslanan müxtəlif proqnozlaşdırma üsulları təklif etmişlər [1–10]. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, təklif olunan üsullarda proqnozlaşdırma xətası müasir dövrdə qoyulan tələblərə hələ də cavab vermir. Bu proqnozlaşdırma üsullarında universal çoxluğun bölgüsü ya xronoloji verilənlərin bölgü intervallarına düşmə tezliyi, ya da verilənlər ardıcılığında mövcud olan variasiyalar əsasında aparılmışdır. Təklif olunan proqnozlaşdırma üsullarının əksəriyyətində universal çoxluğun 6, 7, 9, 15 və, hətta 30 intervala bölgüsü aparılmış və heç birində bu fakt lazım olan səviyyədə əsaslandırılmamışdır. Məqalədə bu sualın cavabının tapılmasına təşəbbüs göstərilməklə bərabər proqnozlaşdırma prosesinin asanlaşdırılması məqsədilə sadə alqoritm təklif olunaraq, elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması məsələsinin həlli üçün tətbiq olunmuş və mövcud proqnozlaşdırma üsulları ilə müqayisədə daha yaxşı proqnoz nəticələri alınmışdır.

Qeyri-səlis zaman sıraları nəzəriyyəsinin tətbiqləri

Müasir dövrdə aparılan bütün elmi tədqiqatlarda əgər informasiya qeyri-aşkar, qeyri-səlis və müəyyən mənada təqribdirsə, onda bu sahələrdə qeyri-səlis zaman sıraları əsasında proqnozlaşdırma ən doğru seçimdir. Ona görə ki, burada həm tendensiyaların öyrənilməsi və təhlili, həm də zaman sıralarında mövcud olan qanunauyğunluqların vizuallaşdırılması ilə bağlı heç bir tələb qoyulmur. Bu konsepsiya istifadə olunmaqla, 1993-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində bir çox elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır [1–10].

[1–3]-də Song və Chissom qeyri-səlis zaman sıralarının əsaslarını şərh edərək, zamana görə dəyişən (*ing. time-variant*) və zamana görə dəyişməyən (*ing. time-invariant*) qeyri-səlis zaman sıraları (*ing. fuzzy time series*) modellərini tədqiq etmişlər. Hər iki model istifadə olunmaqla, standart məsələ kimi təklif olunan Alabama Universitetində tələbə qeydiyyatının proqnozlaşdırılması məsələsi həll edilmişdir. Həm zamana görə dəyişən, həm də zamana görə dəyişməyən modellərdə Max-Min kompozisiya operatoru istifadə olunmuşdur. [4]-də Alabama Universitetində tələbə qeydiyyatının proqnozlaşdırılması üçün sadə hesabi əməliyyatlardan istifadə etməklə daha yaxşı proqnoz nəticələri almağa imkan verən yeni üsul təklif edilmişdir. Huanq [5]-də universal çoxluğun formalaşdırılması məqsədilə xronoloji verilənlərin variasiyasını götürmüş, Chen tərəfindən təklif olunan üsula evristik qaydalar əlavə etməklə daha yaxşı proqnoz nəticələri əldə etmişdir. [6]-da Alabama Universitetində tələbə qeydiyyatının proqnozlaşdırılması üçün qeyri-səlis zaman sıralarının evristik modeli istifadə edilmişdir. [7]-də Alabama Universitetində tələbə qeydiyyatının proqnozlaşdırılması üçün qeyri-səlis zaman sıralarının yüksək tərtibli modeli istifadə edilmişdir. [8]-də Alabama Universitetində tələbə qeydiyyatının proqnozlaşdırılması məsələsinin həlli üçün yeni yanaşma təklif olunmuş və zamana görə dəyişən zaman sıraları modeli üçün daha yaxşı proqnoz nəticələri əldə olunmuşdur. [9]-da müəlliflər 14 il zaman kəsiyində Azərbaycan əhalisinin sayının proqnozlaşdırılması probleminin həlli üçün qeyri-səlis zaman sıraları modelindən istifadə edərək proqnoz nəticələri əldə etmişlər. [10]-da qeyri-səlis implikasiyalardan istifadə etməklə qeyri-səlis münasibətlər matrisi formalaşdırılaraq, ALI-3 qeyri-səlis implikasiyası əsasında yeni proqnozlaşdırma üsulu ilə elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması məsələsi həll olunmuşdur.

Xüsusilə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən bütün yanaşmalarda ya universitetdə tələbə qeydiyyatının xronoloji verilənləri (və ya alternativ olaraq konkret ölkə əhalisinin sayının illik statistik göstəriciləri), ya elektrik enerjisi istehsalı üzrə statistik göstəricilər, ya da heç bir əlavə informasiya əldə edilmədən məlum statistik verilənlərin ilkin formada variasiyaları istifadə olunmuşdur.

Təklif olunan proqnozlaşdırma üsulu

Bu bölmədə elektrik enerjisi istehsalı ilə bağlı statistik göstəricilər istifadə olunmaqla formalaşdırılan universal çoxluq və onun müxtəlif sayda bərabər uzunluqlu intervallara bölgüsünə əsaslanan proqnozlaşdırma metodu təqdim olunur. Bu metodun mahiyyətində proqnozlaşdırılan göstəriciyə qədər mövcud olan xronoloji verilənlərin ardıcıl variasiyalarının ədədi orta qiymətlərinin hesablanması durur. Ona görə də bu metodu ortalaşdırılmış fərqlər metodu da adlandırmaq olar. Təklif olunan proqnozlaşdırma metodunun alqoritmi aşağıdakı kimidir:

Addım 1. Cədvəl 1-dəki statistik verilənlər əsasında U – universal çoxluğu təyin olunur. Münasib $d_{\min} = -64$ və $d_{\max} = 68$ qiymətləri eksperimental şəkildə cədvəl 1-dəki verilənlərə uyğun olaraq seçildikdən sonra $d_{\text{sol}} = 1764 + d_{\min} = 1700$ və $d_{\text{sag}} = 11832 + d_{\max} = 11900$ kimi təyin olunur. Beləliklə, universal çoxluq $U = \{1700, 11900\}$ kimi təyin olunur.

Cədvəl 1

Elektrik enerjisi istehsalı göstəriciləri

İllər	İstehsal olunan elektrik enerjisi (Mvt/saat)	İllər	İstehsal olunan elektrik enerjisi (Mvt/saat)	İllər	İstehsal olunan elektrik enerjisi (Mvt/saat)
1982	1764	1995	8384	2008	9185
1983	3651	1996	9076	2009	6759
1984	4619	1997	8110	2010	5237
1985	6689	1998	10090	2011	6289
1986	7174	1999	10157	2012	8127
1987	8172	2000	10863	2013	7633
1988	9154	2001	11020	2014	7684
1989	9562	2002	10099	2015	7403
1990	10613	2003	10566	2016	6763
1991	11832	2004	10236	2017	8160
1992	9679	2005	10412	2018	7464
1993	8650	2006	11601	2019	7051
1994	8650	2007	9662	2020	5920

Addım 2. Bu mərhələdə F_i ($i=1,2,\dots$) qeyri-səlis çoxluqları təyin olunur və sonra isə xronoloji verilənlərin fəzifikasiyası prosesi aparılır. Təyin olunmuş U – universal çoxluğu müvafiq olaraq 5, 6, 7, 8, 9 sayda bərabər uzunluqlu intervallara bölünür (cədvəl 2). Sonra hər bölgüdə intervalların orta nöqtələri tapılaraq, onlar da öz növbəsində 2 alt intervala bölünür. Cədvəl 1-dəki xronoloji verilənlərin bu interval və alt intervallar nəzərə alınmaqla fəzifikasiya prosesi aparılır. Bu fəzifikasiya prosesinin nəticələri universal çoxluğun bütün bölgüləri üçün cədvəl 3, cədvəl 4, cədvəl 5, cədvəl 6 və cədvəl 7-də təsvir olunmuşdur.

Cədvəl 2

Universal çoxluğun 5, 6, 7, 8, 9 saylı intervallara bölgüsü

Interval sayı N=5			Interval sayı N=6			Interval sayı N=7			Interval sayı N=8			Interval sayı N=9		
B1	1700	3740	C1	1700	3400	D1	1700	3157	E1	1700	2975	E1	1700	2833
B2	3740	5780	C2	3400	5100	D2	3157	4614	E2	2975	4250	E2	2833	3966
B3	5780	7820	C3	5100	6800	D3	4614	6071	E3	4250	5525	E3	3966	5099
B4	7820	9860	C4	6800	8500	D4	6071	7528	E4	5525	6800	E4	5099	6232
B5	9860	11900	C5	8500	10200	D5	7528	8985	E5	6800	8075	E5	6232	7365
			C6	10200	11900	D6	8985	10442	E6	8075	9350	E6	7365	8498
						D7	10442	11900	E7	9350	10625	E7	8498	9631
									E8	10625	11900	E8	9631	10764
													10764	11900

Addım 3. Bu mərhələdə proqnozlaşdırma prosesinə hazırlıq başlayır. Fərz edək ki, məsələn, 1986-cı il üçün proqnoz qiymətinin tapılması tələb olunur və əvvəlki illərdəki faktiki verilənlər artıq məlumdur:

1982 – 1764 (Fərz edək ki, x -dir) və onun qeyri-səlis çoxluqları B1, C1, D1, E1, F1-dir.

1983 – 3651 (Fərz edək ki, y -dir) və onun qeyri-səlis çoxluqları B1, C2, D2, E2, F2-dir.

1984 – 4619 (Fərz edək ki, z -dir) və onun qeyri-səlis çoxluqları B2, C2, D3, E3, F3-dür.

1985 – 6689 (Fərz edək ki, a -dir) və onun qeyri-səlis çoxluqları B3, C3, D4, E4, F5-dir.

1986 - ? (Fərz edək ki, b -dir). Biz b qiymətini proqnozlaşdırmalıyıq.

Cədvəl 3, cədvəl 4, cədvəl 5, cədvəl 6 və cədvəl 7-dən görünür ki, b -nin qiyməti B3, C4, D4, E5, F5 intervallarına düşür. Beləliklə, hesablama prosesi aşağıdakı kimi aparılır:

1. Əvvəlcə x -dən başlayırıq: x -in qiymətindən ondan sonra gələnlərin qiymətləri çıxılır. Yəni, $(x-y)$, $(x-z)$ və $(x-a)$ hesablanır və sonra onların ədədi orta qiyməti (ΘOQ_1) hesablanır.

Cədvəl 3

Qeyr-səlis çoxluqlar ($N=5$)

İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval
1982	1764	B1	B11	1995	8384	B4	B41	2008	9185	B4	B42
1983	3651	B1	B12	1996	9076	B4	B42	2009	6759	B3	B31
1984	4619	B2	B21	1997	8110	B4	B41	2010	5237	B2	B22
1985	6689	B3	B31	1998	10090	B5	B51	2011	6289	B3	B31
1986	7174	B3	B32	1999	10157	B5	B51	2012	8127	B4	B41
1987	8172	B4	B41	2000	10863	B5	B51	2013	7633	B3	B32
1988	9154	B4	B42	2001	11020	B5	B52	2014	7684	B3	B32
1989	9562	B4	B42	2002	10099	B5	B51	2015	7403	B3	B32
1990	10613	B5	B51	2003	10566	B5	B51	2016	6763	B3	B31
1991	11832	B5	B52	2004	10236	B5	B51	2017	8160	B4	B41
1992	9679	B4	B42	2005	10412	B5	B51	2018	7464	B3	B32
1993	8650	B4	B41	2006	11601	B5	B52	2019	7051	B3	B32
1994	8650	B4	B41	2007	9662	B4	B42	2020	5920	B3	B31

Cədvəl 4

Qeyr-səlis çoxluqlar ($N=6$)

İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval
1982	1764	C1	C11	1995	8384	C4	C42	2008	9185	C5	C51
1983	3651	C2	C21	1996	9076	C5	C51	2009	6759	C3	C32
1984	4619	C2	C22	1997	8110	C4	C42	2010	5237	C3	C31
1985	6689	C3	C32	1998	10090	C5	C52	2011	6289	C3	C32
1986	7174	C4	C41	1999	10157	C5	C52	2012	8127	C4	C42
1987	8172	C4	C42	2000	10863	C6	C61	2013	7633	C4	C41
1988	9154	C5	C51	2001	11020	C6	C61	2014	7684	C4	C42
1989	9562	C5	C52	2002	10099	C5	C52	2015	7403	C4	C41
1990	10613	C6	C61	2003	10566	C6	C61	2016	6763	C3	C32
1991	11832	C6	C62	2004	10236	C6	C61	2017	8160	C4	C42
1992	9679	C5	C52	2005	10412	C6	C61	2018	7464	C4	C41
1993	8650	C5	C51	2006	11601	C6	C62	2019	7051	C4	C41
1994	8650	C5	C51	2007	9662	C5	C52	2020	5920	C3	C31

Cədvəl 5

Qeyr-səlis çoxluqlar (N=7)

İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval
1982	1764	D1	D11	1995	8384	D5	D52	2008	9185	D6	D61
1983	3651	D2	D21	1996	9076	D6	D61	2009	6759	D4	D41
1984	4619	D3	D31	1997	8110	D5	D51	2010	5237	D3	D31
1985	6689	D4	D41	1998	10090	D6	D62	2011	6289	D4	D41
1986	7174	D4	D42	1999	10157	D6	D62	2012	8127	D5	D51
1987	8172	D5	D51	2000	10863	D7	D71	2013	7633	D5	D51
1988	9154	D6	D61	2001	11020	D7	D71	2014	7684	D5	D51
1989	9562	D6	D61	2002	10099	D6	D62	2015	7403	D4	D42
1990	10613	D7	D71	2003	10566	D7	D71	2016	6763	D4	D41
1991	11832	D7	D72	2004	10236	D6	D62	2017	8160	D5	D51
1992	9679	D6	D61	2005	10412	D6	D62	2018	7464	D4	D42
1993	8650	D5	D52	2006	11601	D7	D72	2019	7051	D4	D42
1994	8650	D5	D52	2007	9662	D6	D61	2020	5920	D3	D32

Cədvəl 6

Qeyr-səlis çoxluqlar (N=8)

İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval
1982	1764	E1	E11	1995	8384	E6	E61	2008	9185	E6	E62
1983	3651	E2	E22	1996	9076	E6	E62	2009	6759	E4	E42
1984	4619	E3	E31	1997	8110	E6	E61	2010	5237	E3	E32
1985	6689	E4	E42	1998	10090	E7	E72	2011	6289	E4	E42
1986	7174	E5	E51	1999	10157	E7	E72	2012	8127	E6	E61
1987	8172	E6	E61	2000	10863	E8	E81	2013	7633	E5	E52
1988	9154	E6	E62	2001	11020	E8	E81	2014	7684	E5	E52
1989	9562	E7	E71	2002	10099	E7	E72	2015	7403	E5	E51
1990	10613	E7	E72	2003	10566	E7	E72	2016	6763	E4	E42
1991	11832	E8	E82	2004	10236	E7	E72	2017	8160	E6	E61
1992	9679	E7	E71	2005	10412	E7	E72	2018	7464	E5	E52
1993	8650	E6	E61	2006	11601	E8	E82	2019	7051	E5	E51
1994	8650	E6	E61	2007	9662	E7	E71	2020	5920	E4	E41

Qeyr-səlis çoxluqlar (N=9)

İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval	İllər	Fakt	İnteval	Alt interval
1982	1764	F1	F11	1995	8384	F6	F62	2008	9185	F7	F71
1983	3651	F2	F22	1996	9076	F7	F72	2009	6759	F5	F51
1984	4619	F3	F32	1997	8110	F6	F62	2010	5237	F4	F41
1985	6689	F5	F51	1998	10090	F8	F81	2011	6289	F5	F51
1986	7174	F5	F52	1999	10157	F8	F81	2012	8127	F6	F62
1987	8172	F6	F62	2000	10863	F9	F91	2013	7633	F6	F61
1988	9154	F7	F72	2001	11020	F9	F91	2014	7684	F6	F61
1989	9562	F7	F72	2002	10099	F8	F81	2015	7403	F6	F61
1990	10613	F8	F82	2003	10566	F8	F82	2016	6763	F5	F51
1991	11832	F9	F92	2004	10236	F8	F82	2017	8160	F6	F62
1992	9679	F8	F81	2005	10412	F8	F82	2018	7464	F6	F61
1993	8650	F7	F71	2006	11601	F9	F92	2019	7051	F5	F52
1994	8650	F7	F71	2007	9662	F8	F81	2020	5920	F4	F42

2. Analoji qaydada y -in qiymətindən sonra gələn, yəni $(y-z)$ və $(y-a)$ hesablandıqdan sonra alınan bu qiymətlərin ədədi orta qiyməti (ΘOQ_2) hesablanır.

3. Nəhayət, z -dən sonra gələn, yəni $(z-a)$ hesablanır və alınan nəticəni $Z_1=(z-a)$ kimi işarə edək.

4. İndi isə F_{ort} qiymətini aşağıdakı kimi hesablayaq:

$F_{ort}=(\Theta OQ_1+\Theta OQ_2+Z_1)/3$. Yəni, hesablamaların nəticəsində alınmış ədədlərin də ədədi orta qiymətləri hesablanır. Baxılan hal üçün alınan qiymət $F_{ort}=-2431.8$ olacaqdır.

Analoji qaydada proqnozlaşdırılan bütün illər üçün F_{ort} qiymətləri bu qayda ilə hesablanır. Proqnozlaşdırılan bütün illər üçün hesablanan bu qiymətlər növbəti mərhələlərdə elektrik enerjisi istehsalının qiymətlərini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunacaqdır. Cədvəl 1-dəki xronoloji verilənlər istifadə olunaraq, 1985-ci ildən başlayaraq 2020-ci ilədək hesablanmış F_{ort} qiymətləri cədvəl 8-də göstərilib.

Cədvəl 8

Hesablanmış F_{ort} qiymətləri

İllər	F_{ort}	İllər	F_{ort}	İllər	F_{ort}
1982	-	1995	-1545.1	2008	-1239.5
1983	-	1996	-1286.9	2009	-1063.0
1984	-	1997	-1280.9	2010	-601.3
1985	-1669.5	1998	-993.4	2011	-142.7
1986	-2431.8	1999	-1267.6	2012	-6.9
1987	-2269.1	2000	-1323.6	2013	-107.8
1988	-2403.5	2001	-1471.6	2014	-41.2
1989	-2575.0	2002	-1544.5	2015	-4.31
1990	-2555.7	2003	-1403.9	2016	65.4
1991	-2751.8	2004	-1422.6	2017	190.6
1992	-3038.4	2005	-1348.4	2018	101.9
1993	-2362.7	2006	-1329.5	2019	162.3
1994	-1817.4	2007	-1485.9	2020	238.4

Addım 4. Bu mərhələdə proqnozlaşdırma prosesi aparılır. Bu məqsədlə cədvəl 3, cədvəl 4, cədvəl 5, cədvəl 6 və cədvəl 7-də xronoloji verilənlərin fəzifikasiyasının nəticəsi olaraq alınan məlumat istifadə olunacaqdır. Məsələn, universal çoxluğun $N=5$ bölgüsü halında 1986-cı il üçün qeyri-səlis çoxluq kimi B3 qəbul olunmuşdur. Bu halda 1986-cı il üçün proqnoz qiymətinin tapılması məqsədlə 1986-cı il üçün qeyri-səlis çoxluq təyin olunan interval, yəni B3 intervalının sağ kənarı – $R=7820$ (B3 intervalının sağ kənar nöqtəsi) qəbul edilir. Sonra isə aşağıdakı düstur əsasında proqnoz qiyməti hesablanır:

$$F_{1986}=R_{1986}+F_{\text{ort}}(1985)/4 \quad (1)$$

Əgər əvvəlki $(x-1)$ ili üçün qiymət intervalın birinci yarısına düşərsə, bu halda R_{x-1} kimi intervalın orta qiyməti götürüləcəkdir. Beləliklə, bu qayda ilə universal çoxluğun bütün bölgüləri üçün proqnozlaşdırmanın nəticələri cədvəl 9-da verilmişdir.

Cədvəl 9

Müxtəlif intervallar üçün proqnoz nəticələri

İllər	Fakt	F_5	F_6	F_7	F_8	F_9
1982	1764	-	-	-	-	-
1983	3651	-	-	-	-	-
1984	4619	-	-	-	-	-
1985	6689	6383	6383	6382	6383	6381
1986	7174	6192	7042	6920	6829	6757
1987	8172	8273	7933	7689	8145	7931
1988	9154	8239	8749	9112	8749	9030
1989	9562	8196	9556	9069	9343	8987
1990	10613	10241	10411	10531	9986	10125
1991	11832	10192	11212	11212	11212	11212
1992	9679	8080	9440	8953	9227	9437
1993	8650	8249	8759	8394	8121	8473
1994	8650	8385	8896	8531	8258	8610
1995	8384	8453	8114	8599	8326	8112
1996	9076	8518	9878	9391	9028	9309
1997	8110	8519	8180	7936	8392	8178
1998	10090	10631	9952	10194	10377	9949
1999	10157	10563	9883	10125	10308	9880
2000	10863	10549	10719	10839	10931	11001
2001	11020	10512	10682	10802	10894	10964
2002	10099	10493	9814	10056	10239	9811
2003	10566	10529	10699	10819	10274	10413
2004	10236	10524	10694	10086	10269	10408
2005	10412	10543	10713	10105	10288	10427

2006	11601	10548	10718	11568	11568	11568
2007	9662	8469	9829	9342	9616	9826
2008	9185	8530	9040	9403	9040	9321
2009	6759	6534	6534	6533	6534	6532
2010	5237	4610	5800	5192	5375	5515
2011	6289	6764	6764	6763	6764	6762
2012	8127	8838	8498	8254	8710	8496
2013	7633	6773	7623	8229	8048	7904
2014	7684	6789	8490	8246	8065	7921
2015	7403	6799	7649	7527	7436	7930
2016	6763	6816	6816	6815	6816	6814
2017	8160	8888	8548	8304	8760	8546
2018	7464	6826	7676	7554	8101	7957
2019	7051	6841	7691	7569	7478	7406
2020	5920	6860	6010	6131	6222	6292

Proqnozlaşdırma nəticələrinin müqayisəli təhlili

Məqalədə proqnozlaşdırma prosesinin nəticələrini müqayisəli şəkildə təhlil etmək məqsədilə 2 parametrdən istifadə olunur. Bu parametrlər aşağıdakılardır:

a) Orta proqnozlaşdırma xətası (ing. *Average Forasting Error Rate*):

$$AFER = \left(\sum_{i=1}^n \left(|A_i - F_i| / A_i \right) \right) / n * 100\% \quad (2)$$

b) Orta kvadratik xəta (ing. *Mean Square Error*):

$$MSE = \left(\sum_{i=1}^n (A_i - F_i)^2 \right) / n \quad (3)$$

Burada, A_i – real statistik verilənlər, F_i – proqnoz qiymətləridir.

Universal çoxluğun bütün bölgüləri üçün orta proqnozlaşdırma xətası (*AFER*) və orta kvadratik xətanın (*MSE*) qiymətlərinin müqayisəsi cədvəl 10-da verilmişdir.

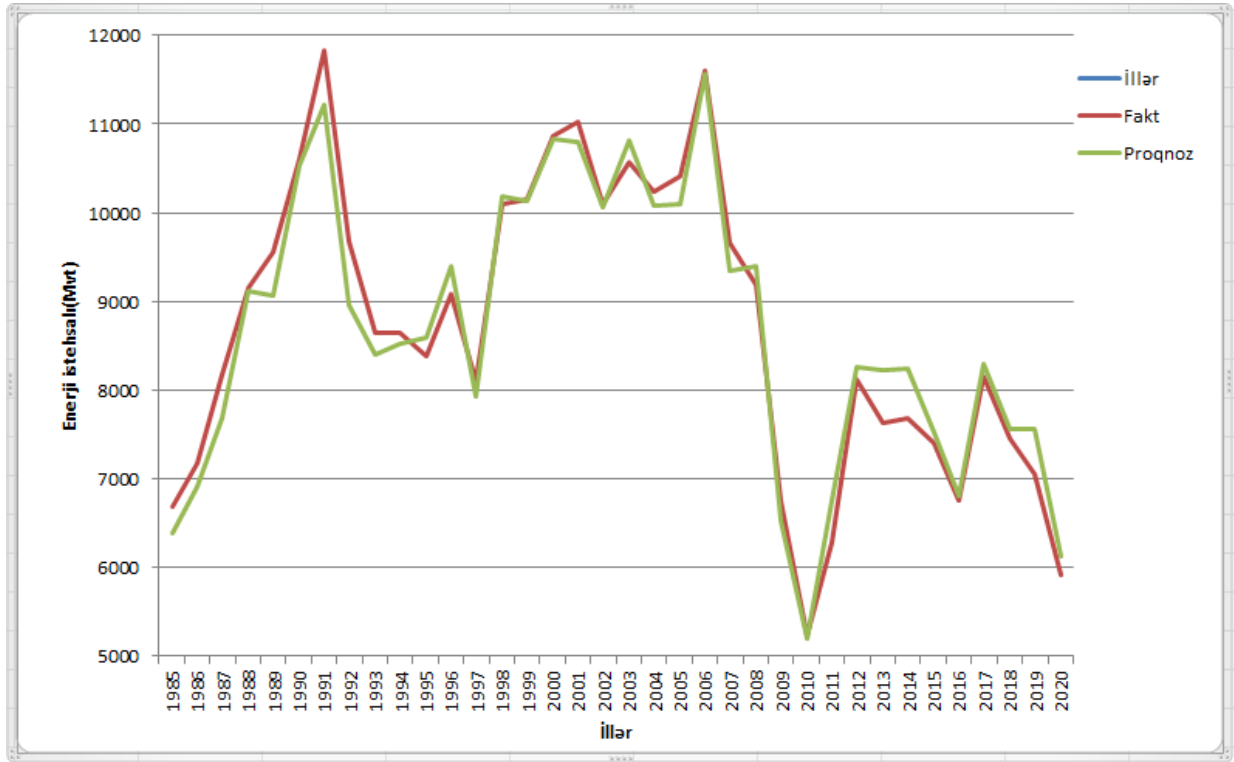
Cədvəl 10.

Universal çoxluğun müxtəlif bölgüləri üçün xətalərin müqayisəsi

	N=5	N=6	N=7	N=8	N=9
AFER	6,97%	3,62%	2,98%	3,36%	3,21%
MSE	523626,63	142266,56	97996,43	116406,60	93747,86

Universal çoxluğun 7 intervala bölgüsü üzrə elektrik enerjisi istehsalının faktiki göstəriciləri və proqnoz qiymətlərinin qrafik təsviri şəkil 1-də verilmişdir. Şəkil 1-dən görüldüyü kimi, faktiki göstəricilər ilə proqnoz qiymətləri arasındakı orta kvadratik xəta (*MSE*) əhəmiyyətli dərəcədə kiçikdir və proqnoz qiymətləri bütün universal çoxluqda faktiki göstəriciləri tendensiyaya müvafiq olaraq izləyir. Başqa sözlə desək, təklif olunan proqnozlaşdırma alqoritmi, şəkildən görüldüyü kimi, faktiki istehsal göstəricilərinə çox yaxın qiymətlər proqnozlaşdırmağa imkan verir. Bu isə

orta proqnozlaşdırma xətasının (*AFER*) qiymətindən də aşkar görünür.

Şəkil 1. Elektrik enerjisi istehsalının faktiki göstəriciləri və proqnoz qiymətlərinin qrafiki təsviri

Beləliklə, elmi-tədqiqat işində yeni proqnozlaşdırma metodunun təklif olunması ilə bərabər bu alqoritmin universal çoxluğun müxtəlif sayda bərabər uzunluqlu intervallara bölgüsündə tətbiqi zamanı baş verən variasiyaları müşahidə etmək mümkün olmuşdur. Alınan proqnoz nəticələri bir daha əyani şəkildə göstərdi ki, qeyri-səlis məntiq əsasında proqnozlaşdırma prosesi digər intervallarla müqayisədə universal çoxluğun 7 intervala bölgüsü halında daha yaxşı proqnoz nəticələri verir. Beləliklə, təklif olunan model tədqiqatçıların qeyri-səlis məntiq əsasında proqnozlaşdırma zamanı nə üçün linqvistik termlərin sayının 7 seçilməsi sualına da cavab vermiş olur. Buradan aydın olur ki, intervalların sayı 7-dən kiçik olduqda, statistik verilənlər intervallarda sıxlaşaraq toplanır, 7-dən çox olduqda isə həddən çox yüklənir. Başqa sözlə desək, universal çoxluğun 7 saylı intervallara bölgüsü qeyri-səlis məntiq əsasında proqnozlaşdırma modelləri üçün daha münasib hesab olunur.

Nəticə

Məqalədə qeyri-səlis zaman sıraları əsasında elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması üçün ortalaşdırılmış fərqlər istifadə olunmaqla daha yaxşı proqnoz nəticələri almağa imkan verən yeni üsul təklif olunmuşdur. Təklif olunan proqnozlaşdırma üsulu ilə universal çoxluğun 5, 6, 7, 8, 9 sayda müxtəlif uzunluqlu intervallara bölgüsü əsasında elektrik enerjisi istehsalının proqnozlaşdırılması məsələsi həll olunmuşdur. Aparılmış elmi-tədqiqat işində sübut olunmuşdur ki, qeyri-səlis məntiq əsasında proqnozlaşdırma zamanı universal çoxluğun $N=7$ sayda intervallara bölgüsü halında effektiv proqnoz nəticələri əldə olunur. Təklif olunan proqnozlaşdırma alqoritmi əsasında Visual Basic 6 obyekt-yönlü proqramlaşdırma sistemində proqram layihəsi işlənib hazırlanmış və universal çoxluğun $N=7$ sayda intervala bölgüsü halında

elektrik enerjisi istehsalı üzrə orta proqnozlaşdırma xətası (AFER) üçün – 2,98%, orta kvadratik xəta üçün isə 97996,43 qiymətləri alınmışdır.

Ədəbiyyat

1. Song Q., Chissom B.S. Fuzzy time series and its models // Fuzzy Sets and Systems, 1993, vol.54, issue 3, pp.269–277.
2. Song Q., Chissom B.S. Forecasting enrollments with fuzzy time series part I // Fuzzy Sets and Systems, 1993, vol. 54, pp.1–9.
3. Song Q., Chissom B.S. Forecasting enrollments with fuzzy time series part II // Fuzzy Sets and Systems, 1994, vol.62, issue 1, pp.1–8.
4. Chen S.M. Forecasting enrollments based on fuzzy time series // Fuzzy Sets and Systems, 1996, vol.81, issue 3, pp.311–319.
5. Hwang J.R., Chen S.M., Lee C.H. Handling Forecasting Problems using Fuzzy Time Series // Fuzzy Sets and Systems, 1998, vol.100, issue 1–3, pp.217–228.
6. Huarng K. Heuristic models of fuzzy time series for forecasting // Fuzzy Sets and Systems, 2001, vol.123, issue 3, pp.369–386.
7. Chen S.M. Forecasting enrollments based on high-order fuzzy time series // Cybernetics and Systems, An International Journal, 2002, vol.33, issue 1, pp.1–16.
8. Ahmedov M.Z. Novyj variant resheniya problemy prognozirovaniya s pomoshch'yu nechetkih vremennyh ryadov // Izvestiya NAN Azerbajdzhana, Informatika i Problemy Upravleniya, 2001, tom 21, №3, s.96–104.
9. Mamedova M. G., Dzhabraïlova Z.G. Primenenie nechetkoj logiki v demograficheskom prognoze // Informacionnye Tekhnologii, 2004, no.3, s.75–83.
10. Ahmadov M.Z. Elektrik enerzhisi istehsalının geyri-salis zaman sıralarının tatbigi ilə prognozlaşdırılması // İnformasiya Tekhnologiyaları Problemləri, 2013, №2, s.53–63.

УДК 620.9:005;004.021

Ахмедов Мохуббат З.

Мингячевирский Государственный Университет, Мингячевир, Азербайджан
m_axmedov@mail.ru

Прогнозирование производства электрической энергии с применением нечеткой логики

Точность прогнозирования, полученная методом использования модели инвариантных нечетких временных рядов и нечетких импликаций для решения задачи прогнозирования производства электроэнергии, не соответствует современным требованиям. В то же время сложные вычисления применяются в операциях, связанных с нечеткими импликациями, которые используются для получения результатов прогнозирования и формирования матрицы нечетких отношений. В статье предлагается новый метод, позволяющий получать более точные результаты прогнозирования с помощью простых вычислительных операций для решения задачи прогнозирования производства электроэнергии путем разделения универсального множества на разное количество интервалов равной длины на основе нечетких временных рядов. Предлагаемый метод использует метод усредненных разностей, что упрощает расчет результатов прогноза. Этот метод, который определяется статистическими данными, относящимися к разным числовым интервалам равной длины, может использоваться для обоснования как распределения универсального множества, так и нахождения оптимального количества лингвистических терминов в этом отношении. Эффективность применения данного метода обоснована расчетом результатов прогноза производства электроэнергии с использованием предложенной методики.

Ключевые слова: нечеткое множество, нечеткие временные ряды, средняя частота ошибок прогнозирования, среднеквадратичная ошибка.

Mohubbat Z. Ahmadov

Mingechevir State University, Mingechevir, Azerbaijan

m_axmedov@mail.ru

Forecasting electricity production using fuzzy logic

The forecasting accuracy obtained by the method using the model of invariant fuzzy time series and fuzzy implications for solving the problem of electricity production forecasting does not meet modern requirements. Moreover, complex calculations are used in operations related to fuzzy implications, which are used to obtain forecast results and form a matrix of fuzzy relations. The paper proposes a new method for obtaining more accurate forecasting results using simple computational operations to solve the problem of electricity production forecasting by dividing the universal set into different numbers of equal intervals based on fuzzy time series. The proposed method uses the method of averaged differences, which simplifies the calculation of forecast results. This method, which is determined by the statistics related to different numerical equal intervals, can be used to justify both the distribution of universal set and to find the optimal number of linguistic terms in this regard. The effectiveness of this method is justified by calculating the results of electricity production forecasting through the proposed method.

Keywords: *Fuzzy set, fuzzy time series, Average forecasting error rate, Mean square error.*